УДК//////////

Н.М. Коляда,
доцент кафедри соціальної педагогіки та історії педагогіки
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ДИТЯЧИЙ РУХ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА (КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТІЙНИЙ АНАЛІЗ)

Будь-яка наука, зокрема її теоретична система, включає систему понять, в яких виражаються окремі сторони процесів і явищ, що вивчаються конкретною дисципліною. Саме поняття як основа знання включені до процесу пізнання, є засобом формування нових висновків.

Питання розробки понятійного апарату в історико-педагогічних дослідженнях, як і в будь-яких інших, набувають особливого значення для їхньої методологічної оснащеності. У зв'язку з цим постає проблема методики підходу дослідників до розробки понятійного апарату. До того ж, на думку відомого російського дослідника, розробника наукознавчих аспектів дослідження історії дитячого руху М. Басова, це пояснюється природним прагненням, зацікавленістю кожного дослідника як можна швидше і якісніше отримати точні дані про стан вивченості його проблеми або періоду. Тому уточнення кола понять та їхнього об'єму є необхідним складовим елементом будь-якої наукової роботи [Баосв дис., с. 37].

В науковій сфері сьогодні простежується тенденція до узгодження в основних підходах щодо розуміння природи дитячого руху, його сутності, принципів побудови та функціонування. У цьому контексті важливим є аналіз та узагальнення понятійно-категоріального аспекту даної соціально-педагогічної категорії.

Стан дослідженості

Як показав історіографічний аналіз проблеми, на сьогодні у науковому

доробку практично відсутні дослідження дитячого руху як соціально-педагогічної категорії практично відсутні. Тому метою даного параграфа є – здійснити аналіз понятійно-категоріального апарату теми дослідження та теоретично обґрунтувати соціально-педагогічні засади організації (*розвитку*) дитячого руху *в Україні (початок XX ст. – друга половина 30-тих років XX ст.)*. За зразком Гаєвської

Мета статті – ///////////////

На думку укладачів словника «Детское движение» (Росія) понятійний апарат дитячого руху – це система наукових категорій, що відображають найбільш істотне в розвитку дитячих структур (формувань). Основні поняття дитячого руху видозмінювалися в залежності від особливостей та завдань того чи іншого періоду його розвитку, зумовлених соціально-економічними факторами, станом теорії і практики дитячого руху [Детское движение. Словарь-справочник. Издание 2-е, переработанное и дополненное. – М.: Ассоциация исследователей детского движения, 2005. – 543 с., С. 243].

Одним із першочергових завдань, що стояло перед нами у процесі аналізу понятійно-категоріального апарату дослідження, була спроба систематизації різних підходів до визначення поняття «дитячий рух». На думку науковців, дитячий рух можна розглядати як явище соціальне, психологічне та педагогічне.

Російська дослідниця Е. Мальцева у результаті проведеного аналізу визначень виокремила три змістові сенси дитячого руху (та його структурних частин – об'єднання, організації) як явища соціального, психологічного та педагогічного.

Так, у соціальному сенсі дитячий рух розглядається як вид соціального руху. Соціологи вважають, що соціальний рух – це „... сумісні дії різних соціальних демографічних, етнічних груп, яких об'єднують загальні цілі – змінити свій соціальний статус; загальні цінності (революційні або консервативні, руйнівні або позитивні); загальна система норм, що

регулюють і регламентують поведінку його учасників; неформальний лідер, роль якого змінюється в міру розвитку соціального руху, його інституціоналізації, досягнення лідером панування і влади" (Т. Трухачова) [Детское движение: словарь-справочник / Правительство Москвы. Ком. обществ. и межрегион. связей; [ред.-сост. Т.В. Трухачева]. – М.; Минск, 1998. – 544 с., с. ???].*Мальцева*

Паралелі між загальним поняттям соціального руху та дитячим рухом (об'єднання, організацію) робить С. Булдаков, який розглядає дитяче громадське об'єднання як соціальний інститут, як колективне соціально-психологічне утворення, що поширює в суспільстві погляди на відносини між суспільством і особистістю в плані суспільних функцій, які вони виконують" [Детское движение: словарь-справочник / Правительство Москвы. Ком. обществ. и межрегион. связей; [ред.-сост. Т.В. Трухачева]. – М.; Минск, 1998. – 544 с., с. 92-93].*Мальцева*. На думку автора, дитячі громадські об'єднання як соціальний інститут виконують такі соціальні функції: створюють умови для задоволення інтересів і потреб підлітків; регулюють дії членів дитячих громадських об'єднань в межах соціальних відносин; забезпечують інтеграцію прагнень, дій та інтересів індивідів, які беруть участь в дитячих громадських об'єднаннях. Як соціальний інститут, дитячі громадські об'єднання, по-перше, пов'язані відповідальністю за забезпечення інтересів суспільства у справі виховання підростаючого покоління, що здійснюється за допомогою розвитку у особистості здатності до соціальної комунікації на основі накопичення нового знання і соціального досвіду. По-друге – є утворенням «надколективного порядку», що не зводиться до його персоналу і керівників, які лише представляють і персоналізують соціальний інститут, від імені якого вони діють [Детское движение: словарь-справочник / Правительство Москвы. Ком. обществ. и межрегион. связей; [ред.-сост. Т.В. Трухачева]. – М.; Минск, 1998. – 544 с., с. 92-93].*Мальцева*

Таким чином, дитяча громадська організація (як одна із структурних

підсистем дитячого руху) розглядається соціологами як особлива соціальна система, якій властиві: смисловая целесообразность, цілісність, структурність і впорядкованість, ієрархічність, поліфункціональний взаємозв'язок соціальної системи і середовища; організаційна пластичність і динамічність; соціальність; саморегуляція і самоврядування процесами життєзабезпечення і життєдіяльності системи.

Як показав аналіз визначень ключових категорій дослідження, соціальні сенси закладені у всіх дефініціях досліджуваних понять (Л. Алієва, А. Кирпичник, Д. Лєбєдєв, Т. Трухачова та ін.), відповідно до яких дитячий рух (об'єднання, організація) – це:

- об'єктивний прояв закономірності цивілізаційно-антропологічного розвитку людського суспільства;
- суб'єктивна соціальна реальність суспільного устрою, в якій відбилася найбільш прогресивна суспільно-політична самодіяльність підростаючого покоління;
- конкретно-історичний стан інституційної організованості дітей і підлітків, що характеризується наявністю і динамікою різного типу добровільних співтовариств, об'єднань, організацій, формувань;
- складова частина соціального руху, що представляє сумісні дії дітей і дорослих, що об'єдналися з метою накопичення соціального досвіду;
- одна з форм соціальної активності дітей і підлітків;
- спосіб освоєння дітьми світу і дії на нього шляхом колективній діяльності в колі однолітків;
- соціальний різновид малої групи, що функціонує як соціальна організація. Сукупність координованих сумісних дій особливої соціально-демографічної групи дітей, що об'єднуються за допомогою дорослих в різного роду формування з метою зміни свого статусу і положення в суспільстві для досягнення своїх інтересів і має рацію, для саморозвитку і освіти, для активної участі в суспільному житті;
- спосіб реалізації можливості дітей брати участь в обговоренні

насущних проблем їх життя і життя суспільства, організовувати дії поліпшенню навколишнього світу. Словник???

Узагальнюючи приведені вище визначення, можна стверджувати, що дитячий рух (об'єднання, організація як його структурні частини) – явище соціальне.

Дитячий рух (об'єднання, організацію) одночасно розглядають і як психологічну категорію. У поняттях «дитячий рух», «об'єднання», «організація» відбиті психологічні механізми самореалізації особистості, а також психологічні особливості групової взаємодії, що є галуззю психології, зокрема соціальної психології. З цих позицій дитячий рух розглядається як:

- психологічне середовище становлення і розвитку особистості підлітка;

- можливість саморозкриття особистості в середовищі, де дитина найбільш комфортно себе почуває;

- спосіб задоволення потреби дітей в об'єднанні, можливість самозахисту, самоствердження, самовизначення себе як особистості;

- мала група (соціально-психологічна спільність), що має вільно сформовану організаційну структуру, демократичну ієрархію «дорослий – дитина» і активні особисті соціальні відносини, що здійснюються в ролях, зміст яких формує взаємодія всередині групи [Мальцева дис., С. 64].

Водночас (і насамперед) дитячий рух (об'єднання, організація) є педагогічною категорією – в межах педагогіки, зокрема, соціальної педагогіки та її об'єкта – соціального виховання.

Як показав аналіз визначень, запропонованих рядом дослідників, у дефініціях поняття «дитячий рух» («об'єднання», «організація») переважають соціальні сенси і лише в небагатьох (Л. Алієва, А. Кирпичник, Д. Лєбєдєв, А. Малиновський, Т. Трухачова та ін.) педагогічний сенс знаходять більш менш чіткий вираз.

Зокрема, Л. Алієва розглядає дитячий рух як виховну систему, суб'єкт соціального виховання, специфіка якого полягає:

- у природно-природному (об'єктивному) прояві потреби дитини в «особистісному зростанні і розвитку» (через дію, активність, самореалізацію, самостійність);

- особливій суб'єктно-об'єктній позиції дитини у взаємодіях з однолітками і дорослими;

- у специфічній формі організації дитячої самодіяльності, ініціативи – співтоваристві однолітків (груп, об'єднань, команд, організацій і т.д.), яке стає не лише засобом організації конкретної справи, виду діяльності, а набуває сенсу і значення особливого «дитячого світу», середовища власної життєдіяльності дітей, значущої «сьогодні-зараз», в якій кожен може виявити своє «я» (активність, ініціативу, думку, внести і реалізувати свою пропозицію) [словник 2005, с. 61].

У цілому ряді визначень наголошується на спрямованості виховання в дитячих громадських об'єднаннях на формування ціннісних орієнтацій, світогляду, громадянської самосвідомості. Як показав аналіз, спільним для більшості визначень, що розкривають педагогічний сенс понять «дитячий рух» («об'єднання», «організація»), є визнання дітей і дорослих за принципом спільності їхніх особистих і суспільних устремлінь (прагнень). Разом з дорослими, беручи участь в суспільно значущій діяльності, в процесі організованого спілкування, діти впливають один на одного, що створює виховний простір [Мальцева дис., С. 64=7–68]. Посібник.

Все перераховане дозволяє розглядати аналізовані поняття («дитячий рух», «дитяче об'єднання», «дитяча організація») як педагогічні.

Таким чином, наявність в аналізованих поняттях трьох сенсів – соціального, психологічного і педагогічного – дозволяє дослідникам вибрати свій ракурс розгляду феномена дитячого руху, визначити свою позицію. Ми ж розглядаємо дитячий рух (організацію, об’єднання) як соціально-педагогічну категорію.

Як показав аналіз сучасних підходів до визначення даного поняття (Л. Алієва, Е. Мальцева, І. Руденко та ін.), сучасні дослідники, як вітчизняні,

так і зарубіжні, розглядають дитячий рух (дитячий громадський рух) як соціально-педагогічну категорію – простір соціального виховання, суб'єкт соціального виховання, соціально-педагогічне явище (Е. Мальцева та ін.), соціально-педагогічну реальність, соціально-педагогічний фактор, соціально-педагогічну систему і т.п.

У своєму дослідженні ми підтримуємо тих учених, які розглядають дитячий рух як своєрідну соціально-педагогічну систему (М. Басов, І. Руденко та ін.). Саме такий інтегрований підхід до трактування даної дефініції, на нашу думку, є найбільш відповідним сучасній соціально-виховній практиці.

Відповідно до одного з визначень, поданого у словнику-довіднику «Детское движение» (Москва, 2005) дитячий рух – це система, основними елементами якої виступають люди – дорослі і діти, що добровільно об'єдналися в організації, асоціації, союзи або інші види формувань (співтовариств) для досягнення певної мети і що знаходяться в певних зв'язках і стосунках один з одним.

Дитячий рух як систему відрізняє ряд ознак, а саме:

- різноманітність співтовариств, що відрізняються за видами, віковим і статевим складом, за цілями і структурою, масштабами, чисельним складом та ін.;

- демократичність як наслідок різноманітності, що дозволяє самим співтовариствам створювати, встановлювати і освоювати на практиці норми і процедури стосунків дорослих, дітей, дорослих і дітей;

- орієнтованість на задоволення різноманітних інтересів підлітків і дорослих, які добровільно покладають на себе організаторські функції у момент створення і діяльності співтовариства (Т. Трухачова) [словник 2005, с. 59–60].

Системний характер дитячого руху простежується і у його трактуванні як соціально-педагогічної системи, що являє собою інституціональний механізм, що забезпечує функціонування дитячого громадського руху.

Відкрита соціально-педагогічна система – це спосіб відтворення національної культури, соціокультурної якості і стандарту життя, системи норм і зразків педагогічної взаємодії, що відбиває діяльну сторону громадського буття дорослих і дітей [Словник, 2005, с. 195–196].

На думку В.Г. Литвиновича, діяльність усіх дитячих громадських об'єднань у відкритій соціально-педагогічній системі будується з урахуванням місця проживання, соціально-педагогічного і економічного оточення, кліматичних, географічних умов і демографічної ситуації, національної культури і традицій. Відкрита педагогічна система створює передумови для формування спільності дітей і дорослих на принципах взаємодії і партнерства, співпраці і співдружності поколінь [Словник, 2005, с. 195–196].

Для підтвердження цього, для більш глибокого та ґрунтовного усвідомлення сутності поняття „дитячий рух” вважаємо за необхідне проаналізувати розгляд даної дефініції з точки зору філософії, соціології та педагогіки.

Так, базове поняття „рух” визначається філософами як „зміна”, а будь-яка зміна не терпить „застиглих” форм, „заданих постулатів” [Философия. Энциклопедический словарь / Под. ред. А.А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004., с. 208]. До того ж поняття „рух”, що базується на зміні станів, відносин, взаємодій, постійно змінюється і кількісно, і якісно [Руденко И.В. Подготовка организаторов детского движения в России (историко-педагогический анализ) : монография / И.В. Руденко ; под. ред. Л.В. Алиевой. – М. : Пед. общество России, 2008. – 232 с., с. 13].

З точки зору соціології, виникнення соціальних рухів пов'язується зі змінами в цінностях, нормах поведінки людей, соціальними змінами, що пояснює їхню природню і неминучу появу в суспільному розвитку. Дитячий рух розглядають як різновид соціального руху на основі спільності рис, що його характеризують, і функцій, які він виконує „відповідно до очікувань суспільства” (Е. Дюркгейм) [Руденко И.В. Подготовка организаторов

детского движения в России (историко-педагогический анализ) : монография / И.В. Руденко ; под. ред. Л.В. Алиевой. – М. : Пед. общество России, 2008. – 232 с., с. 14].

У вітчизняній історії дитячий рух, як суспільне явище, виконує дві функції: перша – сприяє збагаченню соціальної практики, орієнтуючись на потреби оточуючих людей та суспільства; друга – створює умови для задоволення інтересів, устремлінь дітей та підлітків. Реалізація зазначених функцій вимагає певних самозорганізованих форм, багаторівневих, які перебувають у певних відносинах між собою. А дитячий рух і являє собою сукупність різноманітних дитячих структур (об'єднань, організацій, клубів, спілок і т.п.) – дитячих формувань, які є самостійними елементами єдиної цілісності. Тому наявність функцій і структур, які надають соціальному явищу певної цілісності, дає підстави вважати дитячий рух соціальною системою [Руденко И.В. Подготовка организаторов детского движения в России (историко-педагогический анализ) : монография / И.В. Руденко ; под. ред. Л.В. Алиевой. – М. : Пед. общество России, 2008. – 232 с., с. 14].

З точки зору педагогіки, дитячий рух як стійкий, цілісний механізм, спрямований на реалізацію цілей виховання, співвідноситься з поняттям „педагогічна система”. Дослідники виділяють ряд компонентів, які характеризують дитячий рух як педагогічну систему: ціль (мета), що виражається в розвитку суб'єктності дитини; діяльність, що носить творчий та розвивальний характер; методи, що відображають самодіяльне начало дитячого співтовариства; форми, представлені різноманітним спектром об'єднань дітей та дорослих [Руденко И.В. Подготовка организаторов детского движения в России (историко-педагогический анализ) : монография / И.В. Руденко ; под. ред. Л.В. Алиевой. – М. : Пед. общество России, 2008. – 232 с., с. 15].

Таким чином, дитячий рух, інтегруючи в собі ознаки соціальної та педагогічної систем виступає своєрідною соціально-педагогічною системою.

У цьому контексті цікавий багатоаспектний підхід до трактування

поняття „дитячий рух” простежується у працях І.В. Руденко – дослідниці проблем становлення та розвитку педагогіки дитячого руху в 10-20-х роках XX ст. та системи підготовки організаторів дитячого руху в Росії. На основі історико-педагогічного аналізу визначень поняття „дитячий рух” вона інтегрує сутність даного явища і характеризує його як соціально-педагогічну систему, конкретно-історичну інституціональну реальність, що виражає роль дитинства у суспільстві та має освітньо-культурологічний потенціал [Руденко мон., С. 15].

На думку І. Руденко, основна відмінна особливість дитячого руху як соціально-педагогічної системи полягає в тому, що потреба участі в ньому виникає тоді, коли у індивіда, особистості, групи виникає проблемна ситуація при реалізації власних інтересів та здібностей у взаємодії з середовищем. У цьому разі дитячий рух проявляється в особливій формі організації дитячої самодіяльності, яка набуває, з одного боку, сенсу і значення середовища власної життєдіяльності дітей, а з іншого – соціально значущої діяльності [Руденко И.В. Подготовка организаторов детского движения в России (историко-педагогический анализ) : монография / И.В. Руденко ; под. ред. Л.В. Алиевой. – М. : Пед. общество России, 2008. – 232 с., с. 15].

Таким чином, здійснивши аналіз усіх підходів до визначення категорії «дитячий рух», визначивши його структуру, особливості як соціально-педагогічного явища, виокремивши ////////////////// ми пропонуємо власне визначення (трактування) даного поняття, яким будемо користуватися ////////

Дитячий рух – це ВЛАСНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ДИТЯЧОГО РУХУ

Переробити. Все викладене вище дає підставу стверджувати, що не можна глибоко вивчити історію дитячих організацій без уточнення понятійного апарату, який є системою наукових категорій, кожна з яких відображає істотне в розвитку дитячих організацій. Це вимагає віднестися з особливим увага до використання історико-педагогічних понять в історії

дитячого руху, постійно уточнювати їх, наповнювати новим змістом, що відповідає духу часу.

Завдання вдосконалення понятійного апарату, проте, встає не тільки перед одним, конкретним дослідженням, але і вирішується загальними зусиллями всіх учених, що працюють в області вивчення історії і теорії дитячого руху. Наш аналіз може служити новим імпульсом для подальших обговорень і размышшений з цієї проблеми на основі вибору найбільш ціннісних підходів до неї. [Басов дис., С. 39].